

HZ. PEYGAMBER'İN İBÂDETLERDE ÖNGÖRDÜĞÜ İ'TİDÂL VE KOLAYLIK ANLAYIŞI

*Yrd. Doç Dr. Saffet Sancaklı**

GİRİŞ

Dinlerin sonuncusu ve en mükemmeli olan İslâm dini insanlık için dünya ve âhîret saadetini teminât altına alan bir dindir. Tüm insanlığa gönderilmiş, insanlığın huzur ve mutluluğu için asırlarca hüküm sürmüş ve daha kaç asır hüküm süreceği hiç bir kimsenin bilemediği bu yüce dinin, evrensel niteliklere sahip özellikleri vardır. Bu özelliklerden dikkatimizi çeken birisi İslâm dininin fitrî bir din olmasıdır. Bütün hükümleri insan fitratına (yaratılışına) uygun olup ve insan fitratıyla örtüşmektedir. Bozulmamış insan fitratına aykırı gelecek İslâm dininin herhangi bir hükmü, emri söz konusu değildir. Dolayısıyla saf insan fitratı her zaman İslâmı kabullenmeye, benimsemeye meyyâldir. İslâm dininin diğer bir evrensel ilkesi de kolaylık dini olmasıdır. İnsan gücü ve kuvvetiyle doğru orantılı olan İslâm, insanları zora, sıkıntıya, çileye, cefaya sokmak için gelmiş değildir. Aksine O'nun gayesi insanların iç dünyalarının saflığını, berraklığını korumak, insanın temiz kalmasını sağlamak ve insanları ulvî mertebelere çıkararak insan-ı kâmil olma noktasına ulaştırmaktır.

İçinde yaşadığımız ortamda örgün ve yaygın din eğitim ve öğretimi toplumun tüm katmanlarında özgürce ve serbest bir şekilde yapılamadığı için İslâm dininin doğru anlaşılmasında bazı problemler yaşanmaktadır. Bazı insanlar dini âdeta haramlardan ibaret bir saha gibi görerek İslâm dininde haramların, günahların çok olduğunu iddia ederler.¹ Bazı insanlar da dindeki ibâdetlerin zorluğundan, meşakkatli ve uzun oluşundan yakılarak bu nedenle ibâdetlerden uzak kaldıklarını ifade ederler. Kimileri de ibadet için camiye gittiklerinde-özellikle yaz mevsiminde-temizliğe gerektiği şekilde riâyet edilmediği için halıların, çorapların kokması gibi bazı rahatsız edici etkenlerin kendilerini camiden soğuttuğunu söylerler. Bunlara ilâveten günümüzde bazı ibâdetlerin gereğinden fazla uzatıldığı, bazı ziyâdeler yapıldığı, Hz. Peygamber zamanında olmayan bazı uygulamalara yer verildiği müşâhede edilmektedir. Bu durum da pek çok kişiyi sıklıkta, usanç ve bıkkınlık vermekte, neticede insanlar ibâdetten uzaklaşabilmektedir.

Kuşkusuz ileri sürülen bütün bu iddiaları ve şikâyetleri gözdârı etmemiz mümkün değildir. Kimsenin, ibâdet etmek isteyen kişiyi her ne sebeple olursa olsun ibâdetten, mabeden uzaklaştırmaya, ibâdetlerden nefret ettirmeye hakkı yoktur. Günümüzde dinî sahada ifrât noktasında bazı problem ve sıkıntılar olduğu gibi tefrît noktasında da bazı sıkıntılar söz konusudur. Aslında bütün bunların kökeninde bilgi eksikliği ve İslâm'ın yanlış anlaşılması yatmaktadır. Problem bilginin doğru bir şekilde insanımıza ulaştırılamamasıdır. Durum böyle olunca gerçek din yerine bid'at ve hurâfelerle dolu yanlış bir din anlayışının hakim olması kaçınılmaz olmaktadır. Buna bağlı olarak söz konusu edilen bilgisizlik süreci içerisinde İslâm dininin bir parçası olan ibâdet kavramını, ibâdetlerin amaçlarını, Hz. Peygamber'in, ibâdetlerde getirdiği i'tidâl ve kolaylık anlayışını anlamak mümkün değildir. İşte bu makalemizde Hz. Peygamber'in, ibâdetlerde öngördüğü i'tidâl ve kolaylık anlayışını dile getirerek konuyu hadislerle vuzûha kavuşturmaya çalışacağız.

1 - İbâdet Kavramı ve Önemi

Bütün ilâhî dinlerde ibâdet kavramı ve anlayışı (inancı) vardır. İbâdeti olmayan bir din düşünülemez. İbâdet insanı Allah'a yaklaştıran ve kişiyi olgunlaştıran, insan-ı kâmil olma noktasına yönelten bir olgudur. Yaratılışın gayesi Allah'ı tanımak ve O'na ibâdet etmektir.²

İbâdetin lûgat manâsı itaat etmek, boyun eğmek ve kulluk demektir.³ İstilâh manâsı da Allahü Teala'ya saygı, ta'zim ve hürmet göstermek, O'na kullukta bulunmak ve şükretmektir.⁴ İmânın tezahürü olarak dışa yansıyan kısmına ibâdet diyoruz. Bu bağlamda insanın bu dünyada genel olarak iki ana görevinin varolduğu

* İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Ana Bilim Dalı öğretim Üyesi.

¹ Bu ve buna benzer iddiaların kökeninde bilgisizliğin olduğu kanaatindeyiz. İslâm dinindeki haramlar sayılı olup helâllere nazaran çok daha azdır. Çünkü İslâm dininde "Eşyada aslolan mübâhlıktır." İlkesi geçerlidir.

² İbâdetleri zorunlu ve isteğe bağlı olmak üzere iki kategoride incelemek mümkündür. Farz ve vacip olan İbâdetler zorunlu, nafile olan İbâdetler ise isteğe bağlı olan İbâdetlerdir. Kişi yapılması zorunlu olan ibâdetleri yerine getirmekle de kulluk vazifesini yapmış olur.

³ Bk. Cevherî, Sîhâh, II, 503; İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, III, 272-273.

⁴ Yusuf el-Kardâvî, İbâdet, sh. 38-42.

bilinmektedir. Birincisi: sonsuz güç ve kudret sâhibi hâlika karşı olan görevler. İkincisi de tüm mahlûkâta karşı olan görevlerdir. Bu mahlûkat arasında sırasıyla insanlar, hayvanlar, tabiat âlemi ve cansızlar gelmektedir. Dolayısıyla İslâm'daki ibâdet kavramı bu çerçevede anlaşıldığında çok geniş ve kapsamlı bir kavram olduğu ortaya çıkmaktadır.⁵ İnanan kişi Allah'a ancak Allah olduğu için ibâdet eder. Allah'ın bir emri olduğu için veya Cennet ümidi, Cehennem korkusuyla da ibadet edilebilir. Bunların her üçü geçerli ve makbul olsa da birincisi en efdalidir. İbâdetler Allah'ın bizlere bahsetmiş olduğu sayısız nimetlere karşı⁶ şükran borcunu yerine getirmek için bir vasıttır.

İbâdetler, Kur'an ayetleri ve Hz. Peygamber'in uygulamalarıyla tesbit edilmiş , statik ve sâbit hâle getirilmiş, âdeta dondurulmuştur. Hiç bir kimse, hangi niyetle ve amaçla olursa olsun va'z edilen ibadetlere ne bir ilâvede bulunabilir, ne de bir eksiltme yapabilir.⁷ Hz. Peygamber bunu hadislerinde kesinkes yasaklamış ve bu kapıyı kapatmıştır. O, bu konuda şöyle buyuruyor: "Sözlerin en hayırlısı Allah'ın kitabıdır, en hayırlı hidâyet Muhammed'in hidâyetidir. Dinde olmayan işlerin en fenâsı sonradan uydurulan şeylerdir; her bid'at dalâlettir."⁸ "Dinde ihdas edilmiş bid'atlardan sakınınız. Zira her bid'at dalâlettir."⁹ Bu hadislerde geçen bid'at kavramı evrensel mâhiyet arzelmekte ve yasaklanıya da kıyamete kadar geçerli olmaktadır.¹⁰ Dindeki değişiklik yapma ve din yapma yetkisi tek ilâhî gücün elinde ve O'nun koyduğu sınırlar çerçevesinde olduğu halde sözünü ettiğimiz bid'at ve hurâfelerle bu dinin dengeleri bozulursa İslâm öncesi ilâhî dinlerin başına gelen bazı şeyler belli yörelerde de olsa İslâm'ın da başına gelebilir. İşte bu tecrübelerin farkında olan Hz. Peygamber, engin firâseti ile ileride doğabilecek tehlikenin altını ısrarla çizerek ümmetini aşırılığa kaçmama konusunda uyarmıştır. Aşırı gördüğü hareketleri tatlı dille törpülemiştir.¹¹

Zamanın değişmesiyle insandaki ibadet ihtiyacı yok olmadığı gibi zamana ve mekâna göre de ibâdetlerde değişme, artma ve eksiltme olmaz. "Bana ibadet edin"¹² buyruğu karşısında insan, ibadet etmek mecburiyetindedir. İnanan bir kişi için ibâdetsiz bir hayat düşünmek ve tasavvur etmek mümkün değildir. Allah'a karşı yapılan ibâdetler Allah ve Resulünün istediği ve çizdiği istikâmet üzere olmalıdır. İslâm'daki ibâdet anlayışı zora değil i'tidal ve kolaylığa dayanmaktadır. Allah insana sıkıntı vermek için ibâdetleri va'z etmemiştir. İslâm, isteyen herkesin, ibadetleri kolayca yapabileceği bir dindir.

2 - İbâdetlerde İ'tidal (Orta Yolu İzlemek)

İslâm dini realist bir din olduğu için insanın fitratına hitap etmekte ve insan fitratıyla âdeta özdeşleşmektedir. İslâm dininin yapısında ve uygulamalarında ifrât ve tefrite yer yoktur. Çünkü ifrât ve tefrit dediğimiz normalin üstünde veya altında olan aşırılıklar insan fitratına ve yapısına aykırı ve ters düşmektedir. İnsanın doğasında i'tidale karşı bir meyil vardır. Dolayısıyla insanın hâliki olan Allah insanı en iyi kendisi bildiği için insanın fitratına ve ihtiyaçlarına göre ibâdet sistemini va'z etmiş ve Hz. Peygamber de bu sistemi uygulamıştır. İslâm'daki ibâdet anlayışı insan gücünün kaldıramayacağı boyutlarda kesinlikle değildir. İslâm dini her konuda mu'tedil hükümler, ilkeler koyduğu gibi, ibâdetler konusunda da i'tidâli (orta yolu) elden bırakmamıştır.

Aslında İslâm dini demek orta yol demektir. Kur'an-ı Kerîm'de "İşte böylece sizin insanlığa şahitler olmanız Resûlün de size şahit olması için sizi orta (vasat, mu'tedil) bir ümmet kıldık"¹³ şeklinde gelen bu âyet de bizlere bu mesajı vermektedir. Allahü Teâla geçmiş ümmetler arasında aşırı gidenleri, i'tidâli çığneyenleri örnek vermek sûretiyle bizlerin de aynı tehlikeli duruma düşmemesini istemektedir. Aşırılığa gidenler arasında en belirgin olarak Hristiyanları örnek olarak verebiliriz. Onlar peygamberlik konusunda aşırı gitmişler ve bir insan olan Hz. İsa'yı ilâhlık makamına çıkararak onu insan üstü bir varlık olarak görmüşlerdir. Şu âyet-i kerîme onların bu hallerini şöyle tasvir etmektedir: "Onlar (Hristiyanlar) rahip ve keşişlerini, Meryem oğlu İsa'yı Allah'ın dışında rabler edindiler. Halbuki kendilerine, müşriklerin dediklerinden münezzehe olan kendisinden başka ilâh olmayan Allah'a ibâdet etmeleri emredilmiştir."¹⁴ Tevhid inancını tahrif etmeleri, teslisi ikâme etmeleri de aşırı gitmelerine bir örnektir: "Andolsun Allah için üçüncüsüdür diyenler de kâfir olmuşlardır. Halbuki bir tek Allah'tan başka tanrı yoktur. Eğer söylediklerinden vaz geçmezlerse içlerinden kâfir olanlara kötü bir azap isâbet edecektir."¹⁵ "Ey ehl-i kitap! Dininizde aşırı gitmeyin ve Allah hakkında gerçekten

⁵ İbâdetin geniş kapsamı hakkında geniş bilgi için bk. Yusuf el-Kardâvî, İbâdet, sh. 67-71, 97.

⁶ "Allah'ın nimetlerini saymaya kalksanız sayamazsınız." (Nahl, 16/18) âyeti buna işaret etmektedir.

⁷ "Bugün size dininizi ikmâl ettim, üzerinize nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı seçtim" (Mâide, 5/3) Bu ayetten de anlaşılıyor ki, hevâ ve hevesine uyarak dinde ziyâde ve eksiltme yapmak isteyenlere bu kapı kapanmıştır.

⁸ Müslim, Sahih, Cuma, H. No: 867.

⁹ Ebû Dâvud, Sünen, Süne, B. 5; Tirmizi, Sünen, İlim, B. 16; Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 126-127; Dârimî, Sünen, Mukaddime, B. 16 (I, 44).

¹⁰ Bid'at kavramının değişik yönlerden ele alınışı hakkında geniş bilgi için bk. Çelik, Ali, Kavram ve Mahiyet Olarak Sünnet ve Bid'at, sh. 105-120.

¹¹ Sakallı, Talat, Hadislerle İslâm'da Hoşgörü ve Kolaylık, sh. 177.

¹² Yâsîn, 36/61; Konuyla ilgili başka ayetler için bk. A'raf, 7/59, 65; 73; Hûd, 11/50, 61, 84; Mâide, 5/72, 117; Zâriyât, 51/56; Bakara, 2/152.

¹³ Bakara, 2/143.

¹⁴ Tevbe, 9/31.

¹⁵ Mâide, 5/73.

başkasını söylemeyin, Mesih ancak Meryem'in oğlu İsa'dır. (O) Allah'ın Resûlüdür. ¹⁶ “De ki ey ehl-i kitap dininizde haksız yere haddi aşmayın. Daha önce sapıtan, çoğunu saptıran ve doğru yoldan ayrılan bir milletin heveslerine uymayın.” ¹⁷

Hz. Peygamber bu durumu çok iyi bildiği için ümmetinin de aynı hataya düşmesini istemediğinden şu evrensel uyarıyı yapmıştır: “Hristiyanların Meryem oğlunu aşırı methettikleri gibi beni de aşırı methetmeyin. Ben ancak bir kulum. (Bana) Allah'ın kulu ve elçisi deyiniz.”¹⁸ Hristiyanların aşırı gittikleri başka bir nokta da dinlerinde olmayan ruhbanlığı¹⁹ ihdâs etmeleridir. “Uydurdukları ruhbanlığı gelince, onu biz yazmadık. Fakat kendileri Allah rızasını kazanmak için yaptılar. Ama buna da gereği gibi uymadılar. Biz de onlardan imân edenlere mükâfatlarını verdik. İçlerinden çoğu da yoldan çıkmışlardır.”²⁰ Tarih boyunca aşırı gidenler sadece Hristiyanlar olmayıp, pek çok kişi, cemaat, din mensubu, inançta, ibâdette, ahlâkta ve pek çok konuda aşırı gitmişlerdir. İslâm gelmeden önce de insanlar orta bir yolu takip etmekten uzak, ya ifrât veya tefrit içerisinde idiler. İslâm her iki grubun takip ettiği yolu beğenmemiş, tenkit etmiş, ve insanları orta yola çağırmıştır. Allahü Teâla sadece ibâdetlerde değil, hayatın diğer sahalarında da aşırılığa gidilmemesini ve orta yolun takip edilmesini şu ayet-i kerîmelerde istemektedir:

“Ey iman edenler! Allah'ın size helâl kıldığı iyi ve temiz şeyleri (siz kendinize) haram kılmayın ve sınırı da aşmayın. Çünkü Allah sınırı aşanları sevmez.”²¹

“Hem elini bağlayıp boynuna asma, hem de onu büsbütün açıp salma.”²²

“Onlar ki, infâk ettikleri vakit isrâf etmezler, cimrilik de yapmazlar; ikisi arasında orta bir yol tutarlar.”²³

“Yeyiniz, içiniz fakat israf etmeyiniz; şüphesiz Allah müsrifleri sevmez.”²⁴

Bu ayetler dikkatle incelendiğinde muhtevâlarında orta yolun takip edilmesi, ifrât ve tefrit noktasında aşırılığa gidilmemesi dolayısıyla hayatın zorlaştırılmaması konusunda ısrarlı uyarıların varolduğunu müşâhede etmekteyiz. ²⁵ Hz. Peygamber de yukarıda zikrettiğimiz âyet-i kerîmelerin paralelinde dinî mevzularda aşırı gidilmemesi konusunda sahâbenin şahsında bütün ümmetini uyarılmış ve ikâz etmiştir. Bu konuda âyet-hadis bütünlüğünü görmek açısından da faydalı olacağını umduğumuz hadislerden bazı örnekler vermek istiyoruz:

“Dinde aşırılıktan sakınınız. Sizden öncekiler ancak dindeki aşırılıkları sebebiyle helâk oldular.”²⁶

“Ey insanlar size orta yol gerekir. Siz bıkmadıkça Allah asla bıkmaz.”²⁷

“(Sözlerinde ve davranışlarında ileri gidip) haddi aşanlar, helâk olmuşlardır.”²⁸

“Size bir iş emrettim mi, gücünüz yettiği oranda yerine getiriniz. Bir şeyden yasakladığımda ondan da kaçınınız.”²⁹

Hz. Peygamber, daha fazla ibâdet yapma niyeti ve isteğiyle kendi bedenine aşırı bir şekilde yüklenerek eziyet edilmesine, yeme-içme, uyuma, evlenme gibi fitrî ihtiyaçların terkedilmesine izin vermemiştir. Örneğin, Hz. Peygamber'in ibâdet durumunu öğrenmek üzere üç kişi Hz. Aişe vâlidemize gelerek O'nun günlük yaşayış ve ibâdetini öğrenmişler ve kendi yaptıkları ibâdetleri az görerek “Hz. Peygamber'in geçmiş ve gelecek günahları affolunduğu halde bizim yaptıklarımız Allah Resûlünün yaptıklarının yanında bir hiçtir.” diyerek kendi aralarında bazı kararlar almışlardır. Bunlardan biri, geceyi tamamen namaz kılarak geçireceğini, bir diğeri gündüzleri devamlı oruç tutacağını, üçüncüsü de evlenmeyip, kadınlardan uzak duracağını söylemiştir. Durum Hz. Peygamber'e intikâl ettirilince O, bu duruma kızmış ve şöyle buyurmuştur: “Andolsun ki içinizde Allah'tan en çok sakınıp çekinen ve en çok korkan benim. (Durum) böyleyken bazen oruç tutuyor, bazen tutmuyorum, gecenin bir kısmında namaz kılıyor, bir kısmında uyuyorum, kadınlarla da evlenir, münâsebette bulunurum. Kim benim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir.”³⁰ Böylece Hz. Peygamber sahâbe arasında ibâdetlerde aşırı gidenleri uyarak daha fazla ibâdet etme niyetiyle evlenmemek, sürekli oruç tutmak, geceleri sabahlara kadar nâfile ibâdet etmek isteyenleri bu yanlış kararlarından vazgeçirmiş ve İslâm'daki ibâdet anlayışının doğru bir

¹⁶ Nisâ, 4/171.

¹⁷ Mâide, 5/77.

¹⁸ Buhârî, Sahîh, Enbiyâ, B. 48.

¹⁹ Ruhbanlık: Dünyadan el-etek çekerek dünyanın zevklerinden, evlenmekten uzaklaşarak münzevî bir hayat yaşamaktır ki, böyle bir anlayışın İslâm'da yeri yoktur. Bazı Hristiyanlar bu işi iyi niyetle, samimiyetle, doğru olduğuna inanarak yapmış olsalar da bu durum insan fitratına aykırı olduğu için aşırılık olarak telakki edilmiş ve tasvip görmemiştir.

²⁰ Hadîd, 57/27.

²¹ Mâide, 5/87.

²² İsrâ, 17/29.

²³ Furkân, 25/67.

²⁴ A'râf, 7/31.

²⁵ Geniş bilgi için bk. Şâtîbî, Muvâfakât, II, 135-137..

²⁶ Nesâî, Sünen, Menâsik, B. 217; İbn Mâce, Sünen, Menâsik, B. 63; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 215; Suyûtî

Câmiu's-Sağîr, I, 394.

²⁷ İbn Mâce, Sünen, Zühd, B. 28; Suyûtî, Camiu's-Sağîr, I, 410.

²⁸ Müslim, Sahîh, İlim, H. No 7.

²⁹ İbn Mâce, Sünen, Mukaddime, 2; Buhârî Sahîh'inde orta yolu ve kolaylığı takip etme konusunda bazı bâblar açmıştır. Bk. Rikâk, B. 18; İ'tisâm, B. 5; İmân, B. 29.

³⁰ Buhârî, Sahîh, Nikâh, B. 1; Müslim, Sahîh, Nikâh, H. No 5; Ebû Dâvud, Sünen, Tatavvu, B. 27; Nesâî Sünen, Nikâh, B. 4.

şekilde kavranmasını ve zihinlere yerleştirilmesini sağlamıştır. İnsan fitratına aykırı hareket edilmesine asla izin vermemiştir:

“Ey insanlar! Takat getireceğiniz işler yapın. Zira siz usanmadıkça Allah da (sevap yazmaktan) usanmaz. Allah’a en hoş gelen az da olsa devamlı olanıdır.”³¹

Başka bir hadislerinde Hz. Peygamber “Sizden hiç birinizin ibâdeti kendisini kurtaramaz” buyurmuştur. Bunun üzerine ashab: -“Ya Resûlallah! Seni de mi ibâdetiniz kurtaramaz?” diye sorduklarında Hz. Peygamber: “-Evet beni de. Meğer ki Allah rahmetiyle mağfiret etmiş olsun.” buyurdu. Hz. Peygamber devamla şöyle buyurdu: “(Ashabım) orta yolu tutun, sabah ve akşam vaktinde, bir miktar da gecenin son kısmında (ibâdet edin). İ’tidali iltizam ediniz ki maksâdınıza eresiniz”³² Allahü Teâla insana karşılıksız olarak sayısız nimetler ve imkânlar bahşetmiştir. İnsan ne kadar çok ibadet yaparsa yapsın bu nimetlerin karşılığını ödemesi mümkün değildir. Buna göre insan, yaşadığı bu kısa dünya hayatında yaptığı ibâdet ve amelleri sâyesinde Cennet’i hak etmemektedir. Allah, rahmet ve şefkatiyle muâmele ederek kulunu, iyi niyeti ve takvâsı sâyesinde Cennet’e dâhil edecektir. Yukarıdaki naklettiğimiz hadis de bu noktayı vurgulamaktadır. Aynı şekilde “Ameller ancak niyetlere göredir.”³³ hadisi de bu durumu pekiştirmektedir. Allah’ın, amellerde özellikle de ibâdetlerde aradığı en önemli husus, iyi niyet, takva ve temiz kalptir. Yoksa yaptığımız ibâdetler, ameller Allah’a ulaşmaz. “Onların ne etleri ne de kanları Allah’a ulaşır; fakat O’na sadece sizin takvanız ulaşır.”³⁴ “Ancak Allah’a kalb-i selîm (temiz bir kalp) ile gelenler (o günde fayda bulur)”³⁵ Dolayısıyla bu iki âyet de konuyu daha vuzûha kavuşturarak Allah katında iyi niyetin, takvanın, temiz kalbin asıl olduğunu vurgulamaktadır.

Hz. Peygamber’e geceleri uyumayan devamlı ibâdet eden Havla binti Tuveyt isminde bir kadından bahsedildi. Hz. Peygamber ,bu kadının bu halinden hiç hoşnut olmayıp şöyle buyurdu: “Bırak yeter, takat getirebileceğiniz amelleri yapın! Vallâhi siz usanmadıkça Allah da usanmaz”³⁶ Hz. Peygamber bu hadisinde de ibâdetlerde ifrata düşülmemesini ve daima dengenin gözetilmesini istemiştir. Aslında bu kadının tutumu şu âyet-i kerîmeye de ters düşmektedir: “Uygunuzu bir dinlenme kıldık, geceyi bir örtü yaptık, gündüzü de çalışıp kazanma zamanı kıldık.”³⁷ Hz. Peygamber, âhireti istemek ve Allah’a mutlak sûrette kulluk etmek için hiçbir zaman dünyadan el çekme düşüncesinde olmamıştır. O, ashabından her zaman diğer dinlerde bulunan bu karakteristik renge boyanmak isteyenleri görmüşse kendilerine dinlerinin bir itikâf ve uzlet dini olmadığını, onun bir hayat dini, ilerleme ve yükselme dini olduğunu öğretmiş, son ve evrensel risâletin ulvî bir düsturu olan “İslâm’da ruhbanlık yoktur.” esâsını tebliğ etmiştir.³⁸

Gündüzleri oruç tutan, geceleri ibâdetle geçiren ve ailesini ihmâl eden Abdullah b. Amr İbn As’ın bu durumu Hz. Peygamber’e haber verilince Hz. Peygamber, ona “Öyle yapma! Bazen oruç tut, bazen de tutma, bazen uyu, bazen ibâdete kalk. Zira senin üzerinde vücudunun hakkı, gözlerinin hakkı, eşinin hakkı, ziyaretçilerinin hakkı var” diyerek³⁹ üzerine düşen sorumlulukları ve hakları bir bir hatırlatmış ve görevlerini aksatmamasını istemiştir. Böylece Hz. Peygamber, hem ibâdet yapılmasını, hem de insanların fitrî ihtiyaçlarını karşılamak için çalışmalarını, eş, iş sahibi olmalarını, çoluk-çocuğunun rızkını temin etmelerini istemektedir. Sosyal hayatın normal işleyişinin bozulmamasını ve hayatın çekilmez hale getirilmemesini istemektedir. Çünkü İslâm dini toplumsal bir din olup, insanların münzevî olarak yaşamalarını hiçbir zaman istemez.

Güneş altında ayakta durmayı, gölgelememeyi, konuşmamayı, oruç tutmayı adayan Ebu İsrâil isimli adama karşı Hz. Peygamber’in tutumu “Gölgelemin, konuşsun, otursun ve orucunu tamamlasın” şeklinde olmuştur.⁴⁰ Hz. Peygamber bir keresinde mescide girdiğinde iki direğin arasından çekilmiş bir ipe karşılaştı. “Bu ip nedir?” diye sorunca Sahâbe-i kirâm “Bu Zeyneb’in ipidir (namazda ayakta durmaktan) yorulunca bu ipe tutunur” dediler. Hz. Peygamber bunun üzerine şöyle buyurdu: “Hayır, bu ipi çözünüz. Sizden biri zinde ve dinç olduğu (sürece) namaz kılsın. Yorulunca da hemen yatsın.”⁴¹ Bu hadislerden de anlaşılıyor ki, Hz. Peygamber, insanın doğal ihtiyaçlarını her zaman düşünmüş ve bu ihtiyaçların ihmâl edilmemesini vurgulamıştır. Şu hadis de bu konuya ışık tutmaktadır: “Sizden birisi namaz kılarken uykusu gelirse kendisinden uyku geçinceye kadar

³¹ Müslim, Sahîh, Salâtu’l-Müsâfirîn, H. No 215; Hadisin değişik lafızlarla nakli için bk. Ebû Dâvud, Sünen, Tatabvu, B. 27; Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 40.

³² Buhârî, Sahîh, Rikâk, B. 18.

³³ Buhârî, Sahîh, Bedü’l-Vahy, B.1.

³⁴ Hacc, 22/37.

³⁵ Şuârâ, 26/89

³⁶ Buhârî, Sahîh, İmân, B. 32, Teheccüd, B. 18; Müslim, Sahîh Salâtu’l-Müsâfirîn, H. No, 220-221; Mâlik Muvatta, Salâtu’l-Leyl, H.No 4; İbn Mace, Sünen, Salâtu’l-Leyl, B. 4; Nesâî, Sünen, Kiyâmü’l-Leyl, B. 17. Hadiste geçen usanma sıfatı kullara mahsus olup Allah bu sıfattan münezzehtir. Usanma sıfatı konunun daha iyi anlaşılması için mecâzî mânâda kullanılmıştır. Yani siz amel etmekten bıkmadığınız sürece Allah, size mükâfât ve sevap vermeyi terketmez demektir. Bk. Begavî, Şerhü’s-Sünne, II, 469.

³⁷ Nebe’, 78/9-11.

³⁸ Yusuf el-Kardâvî, İbâdet, sh. 237.

³⁹ Buhârî, Sahîh, Savm, B. 55, 56, 57, 58, 59, Nikâh, B. 89, Edeb, B. 84; Müslim, Sahîh, Sıyâm, H. No: 181-194; Nesâî, Sünen, Sıyâm B. 76. 40 Buhârî, Sahîh, Eymân, B. 31; Mâlik, Muvatta, en-Nuzûr ve’l-Eymân, H. No:6

⁴¹ Buhârî, Sahîh, Teheccüd, B. 18; Müslim, Sahîh, Salâtu’l-Müsâfirîn, H. No: 219; Ebu Dâvud, Sünen, Tatabvu, B. 18; İbn Mâce, Sünen, İkâme, B. 184; Nesâî, Sünen, Kiyâmü’l-Leyl, B. 17.

yatsın, uyusun. Çünkü uykulu iken namaz kıldığında farkında olmadan istiğfar edeyim derken kendine sövercesine bedduâ edebilir.”⁴²

Yukarıda verdiğimiz örneklerde sahâbeden bazı kişilerin aşırı isteklerde ve uygulamalarda bulunmaya teşebbüs etmeleri kuşkusuz onların iyi niyetlerinden, İslâm’a olan sıkı bağlılıklarından ve imânî noktada Allah’a karşı duydukları coşkulu muhabbetten kaynaklanmaktadır. Kanaatimizce bunun başka bir sebebi de onların yaşadıkları dönemde İslâm’ın daha tamamlanmamış olmasıdır. Dolayısıyla İslâm’ı bütünlük içerisinde anlama noktasında bazı kişilerin eksik ve yanlış tutumları, anlayışları söz konusuydu. Hz. Peygamber aşırı noktada hareket etmek isteyenleri bir bir düzelterek onları ikna etmiş, ibâdetlerin doğru anlaşılmasını ve doğru kavranmasını sağlamak için çaba sarfetmiştir. Hz. Peygamber’in bu tutumunu şu hadiste de çok net bir şekilde görmekteyiz: “Bazı kişilere ne oluyor ki, benim yaptığım şeyleri yapmaktan kaçınıyorlar! Allah’a yemin olsun ki, ben Allah’ı onlardan daha iyi bilirim, onlardan daha çok çekinir ve saygı duyarım” buyurmuşlardır.⁴³ Başka bir örnek daha verecek olursak Hz. Peygamber Osman b. Maz’ûn’u çağırarak “Sen, Sünnetimi beğenmiyor musun?” diye sorar. Osman b. Maz’ûn: “Hayır ey Allah’ın Resûlü, kâsem olsun hayır! Aksine aradığım şey senin sünnetindir!” dedi. Resûlullah bunun üzerine şöyle buyurdu: “Bil ki, ben hem uyurum, hem namaz kılarım; oruç da tutar, iftar da ederim, kadınlarla evlenirim de, ey Osman, Allah’tan kork. Zira ehlinin senin üzerinde hakkı var, misâfirin senin üzerinde hakkı var, nefsinin senin üzerinde hakkı var. Öyle ise bazen oruç tut, bazen ye, namaz da kıl, uykunu da al.”⁴⁴

Sahâbe, Hz. Peygamber’in ikaz edici uyarıları karşısında büyük bir teslimiyet ve anlayışla hatalı davranışlarından vazgeçerek Hz. Peygamber’in sünnetine ittibâ etme hususunda hiçbir tereddüt göstermemiştir. Hz. Peygamber’in kâtiplerinden Hanzala, kendisinin münâfik olduğunu yolda rastladığı Hz. Ebu Bekir’e şu şekilde anlatır: “Hz. Peygamber’in huzurunda olduğumuz sırada bize Cennet ve Cehennem’den söz edilince, sanki gözlerimizle görmüş gibi oluruz. Oradan ayrılıp çoluk çocuğumuza, bahçemize karışınca (bütün bunları) unutup gidiyoruz” Hz. Ebu Bekir Hanzala’nın tesiri altında kalarak kendisinden endişe etmiş ve aynı durumun kendisinde de vâki olduğunu söylemiştir. Durum Hz. Peygamber’e intikal ettirilince Hz. Peygamber, tavzîh edici şu sözleri söylemiştir: “Nefsimi kudret elinde tutan Zât-ı Zülcelâle kâsem olsun ki, siz benim yanımdaki hâli dışarda da devam ettirmiş olsanız melekler sizinle yataklarınızda, yollarda müsâfaha ederdi. Fakat ey Hanzala, bazen öyle, bazen böyle olması normaldir.”⁴⁵ Hanzala’nın buradaki samimiyetinden ve iyi niyetinden kimsenin şüphe duyması düşünülemez. Ancak Hanzala’nın böyle bir kanaate ulaşması mu’tedil düşünmemesinden kaynaklanmaktadır. Ebu Bekir bile Hanzala’nın bu düşüncesinden etkilenmiş ve neticede her ikisi de doğruyu öğrenmek üzere Hz. Peygamber’e gitmişlerdir. Hz. Peygamber Sahâbenin yanlış telakkilerini olduğu gibi bırakmamış, gördüğü yanlışları bir bir düzeltmiş ve bu konuda da örnek olmuştur.

İslâm dini ibâdetlerde aşırı gidilerek insanın güçsüz, takatsız kalıp neticede günlük normal olarak yapması gereken işlerini yapamaz bir hale gelmesini, kendi maişetini, çoluk-çocuğunun rızkını kazanamayacak duruma gelmesini ve bu sebeplerle sağlığının bozulmasını hoş karşılamamış ve tasvib de etmemiştir. Dikkat edilirse Hz. Peygamber’in uyarıları hep bu noktada odaklanmaktadır. Konuyla ilgili vârid olan hadislerde istenilen husus, kişinin dünya ve ahiret dengesini gözetmesi ve bu dengeyi iyi bir şekilde kurmasıdır. Ne din adına dünyanın terkedilmesi, ne de dünya adına dinin terkedilmesi söz konusudur. Hz. Peygamber bu dengenin korunmasını hassâten istemiş, bu bağlamda inanan kişiyi ilgilendiren bir takım haklardan bahsetmiş ve bu hakların ihlâl ve ihmâl edilmemesini her seferinde vurgulamıştır. O, bu haklara işaretler: “Vücudunun sende hakkı vardır, gözünün sende hakkı vardır,⁴⁶ nefsinin sende hakkı vardır,⁴⁷ hanımının sende hakkı vardır,⁴⁸ çocuğunun sende hakkı vardır,⁴⁹ ailenin sende hakkı vardır,⁵⁰ arkadaşının sende hakkı vardır,⁵¹ misafirin sende hakkı vardır,⁵² Rabbinin sende hakkı vardır, her hak sahibine hakkını ver,⁵³ buyurarak bu hakların hangi niyetle ve ne adına olursa olsun terkedilmemesini istemiştir. Maddeleştirerek verdiğimiz bu haklar günümüz dünyası içinde fevkalâde öneme hâizdir.

3 - İbâdetlerde Kolaylık

⁴² Buhârî, Sahîh, Vudu’, B. 53; Müslim, Sahîh, Salâtu’l-Müsâfirin, H. No: 222; İbn Mâce, Sünen, İkâme, B. 184; Mâlik, Muvatta, Salâtu’l-Leyl, H. No: 3; Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 56, 205.

⁴³ Buhârî, Sahîh, İ’tisâm, B. 5.

⁴⁴ Ebû Dâvud, Sünen, Tatavvu, B. 26; Başka bir rivayette Osman b. Maz’ûn daha dindar olabilmek için hayalarını burdurmaya teşebbüs etmiş ve bunun üzerine Hz. Peygamber onu o niyetinden vazgeçirmiştir. (Bk. İbn Sa’d, Tabakât, III, 395). Sa’d b. Ebî Vakkâs “Şayet Osman’a bu işi peygamber yasaklamamış olsaydı muhakkak biz de kendimizi kısırlaştırırdık.” demiştir. (Bk. Buhârî, Sahîh, Nikâh, B. 8; Müslim, Sahîh, Nikâh H. No: 6, 8).

⁴⁵ Müslim, Sahîh, Tevbe, H.No: 12; Tirmizi, Sünen, Sifâtu’l-Kıyâme, B. 59; İbn Mâce, Sünen, Zühd, B. 28.

⁴⁶ Buhârî, Sahîh, Savm, B. 55.

⁴⁷ Buhârî, Sahîh, Savm, B. 51.

⁴⁸ Buhârî, Sahîh, Savm, 54,55.

⁴⁹ Müslim, Sahîh, Sıyam, H. No: 183

⁵⁰ Buhârî, Sahîh, Savm, B.51.

⁵¹ Nesâî, Sünen, Sıyam, B. 76.

⁵² Buhârî, Sahîh, Savm, B. 54.

⁵³ Buhârî, Sahîh, Savm, B. 51.

Yukarıda temâs edildiği üzere İslâm dininin en önemli özelliklerinden birisi kolaylık dini oluşudur. Allahü Teâlâ yaratıcı olması hasebiyle her türlü inisiyatif ve tasarruf sahibi olduğundan her türlü sorumluluğu ve mükellefiyeti biz kullarına tevdi edebilirdi. Ancak Allah kullarına karşı rahmet, merhamet ve şefkat sahibi ⁵⁴ olduğu için ibâdetlerde kolaylık murad etmiş, zorluk istememiştir. İnsana kaldıramayacağı yükü yüklediğini (Kur'an'da) bildirmektedir.⁵⁵ O, isteseydi bizi günde beş vakitten daha fazla namaz kılmakla yükümlü tutabilir, Haccı ömürde bir defa değil de her sene ve herkese farz kılabilirdi. Oruç ibâdeti senede bir ay değil de 5-6 ay olarak farz kılınabilir, zekât verilmesi de aynı şekilde daha zor hale getirilerek herkese farz kılınabilirdi. Bütün bunlar Allah'ın tasarrufunda olan hususlar olup, kimsenin bu konuda O'ndan hesap sorma hakkı yoktur.

Nitekim geçmiş ümmetlerde varolan bazı ağır hükümler bu ümmet için kolaylık olsun diye kaldırılmıştır. Örneğin, önceki ümmetlerde Ramazan gecelerinde cinsel münâsebetin yasaklanması, bazı yiyeceklerin haram kılınması v.b. hususlar bu ümmetten kaldırılmıştır.⁵⁶ Geçmişte mevcut olan bazı ağır yüklerin kaldırıldığı konusunda şu âyeti zikredebiliriz: “Onların ağır yükünü ve üzerlerinde buluna gelen bağları (zincirleri bukağları) indirir.”⁵⁷ İslâm dinindeki kolaylık anlayışı kuşkusuz büyük ölçüde ibâdetlere de yansımıştır. Abdest ve gusül gerektiği zaman eğer su bulunmazsa teyemmüm alınabilmesi, Cuma, oruç, hac ve umre ibâdetlerinin belli bir özre binâen düşmesi, yolculuklarda namazların kısaltılması, hastalık, yolculuk, kadınların belli mazeret günleri, ihtiyarlık gibi sebeplerle tutulamayan oruçların kaza edilmesine imkân verilmesi, açlıktan ölme durumunda olan kişinin ölmeyecek kadar haram olan yiyecek ve içecekleri kullanabilmesi, ayakta namaz kılamayacak kadar hasta olanların namazlarını oturarak veya yatarak kılabilme imkânına sahip olmaları dinimizin sağladığı kolaylıklardandır. “Teklif mükellefin gücü ve takatiyle mütenâsıptır.”⁵⁸

İslâm dininde ibâdetin belli bir mekânı yoktur. Hz. Peygamber: “Yeryüzü benim için temizleyici ve mescid kılındı”⁵⁹ buyurarak bunu teyit etmektedir. Her yerde ibâdet yapılabileceği gibi, ibâdetlerde başkalarına da ihtiyaç yoktur. Çünkü İslâm dininde Hıristiyanlarda olduğu gibi din adamı, ruhban sınıfı da yoktur. İbâdetler ferdi olarak yapılabildiği gibi cemaat halinde de yapılabilir.

İslâm dininde inanç bağlamında kimse kimseye zor kullanarak din dayatamaz. İnsanların özgür irâdeleri hiç kimse tarafından ipotek altına alınarak bir dine inanmaya zorlanamaz. Neticesine katlanmak şartıyla herkes inanıp-inanmama noktasında serbest ve özgür bırakılmıştır. Şu âyet-i kerîmeler bu konuya ışık tutmaktadır:

“Dinde zorlama yoktur.”⁶⁰

“Dileyen imân etsin, dileyen kâfir olsun.”⁶¹

“Rabbin dileseydi yeryüzündekilerin hepsi toptan mutlaka inanırdı. O halde sen mi insanları mü'min oluncaya kadar zorlayacaksın.”⁶²

“Herhalde sen inanmıyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin. Dilesek onların üzerine gökten bir mucize indiririz de boyunları ona eğilir.”⁶³

“Ey Habibim! Sen sevdiğini hidâyete iletmezsin, fakat Allah dilediğini hidâyete erdirir.”⁶⁴

İnsan psikolojisi dayatmaya ve zorlamaya karşı olmakla beraber kolaya kolaya meyâyildir. Ve bir şeye yavaş yavaş alıştıktan sonra o şeyi kabule müsaittir. Karşılaşılan ağır bir teklif, meselenin tamamını inkâra yol açabilir.⁶⁵ İnsan zayıf bir tabiata sahiptir. Bu halet-i rûhiyeye sahip insanoğlunu yaratan Cenab-ı Hak, bu sebeple güçlükleri, zorlukları kaldırmış, İslâm'ı kolaylık dini kılmıştır.⁶⁶

Konuyla ilgili olan şu âyet-i kerîmeleri verebiliriz:

“Allah sizin için kolaylık diler, kesinlikle size zorluk dilemez.”⁶⁷

“(Allah) din hususunda üzerinize hiçbir zorluk yükledi.”⁶⁸

“Biz Kur'an'ı sana güçlük çekesin diye değil, ancak korkanlara bir öğüt olsun diye indirdik.”⁶⁹

“Allah hiçbir kimseyi gücünün yetmeyeceği şeyle sorumlu tutmaz.”⁷⁰

⁵⁴ Allah'ın şefkat ve merhametinin ne kadar geniş olduğunu şu hadisten daha iyi anlıyoruz: “Allah rahmetini yüz parçaya ayırdı: 99 parçasını kendi yanında tuttu, bir parçasını yeryüzüne indirdi, işte bu bir parça rahmet sebebiyle yaratıklar birbirine merhamet eder. Hatta yavrulu hayvan bir tarafını incitir endişesiyle ayağını yavrusundan sakınır.” Buhârî, Sahîh, Edeb, B. 19; Müslim, Sahîh, Tevbe, H. No: 17.

⁵⁵ Bakara, 2/286; Bu konuda geniş bilgi için bk. Şâtibî, Muvâfakât, II, 124.

⁵⁶ Geniş bilgi için bk. Begavî, Şerhü's-Sünne, VII, 6; Yazır, Elmalılı Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, II, 1005 v.d.; Yusuf el-Kardâvî, İbâdet, sh. 242.

⁵⁷ A'raf, 7/157.

⁵⁸ Yazır, Elmalılı Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, II, 1000.

⁵⁹ Buhârî, Sahîh, Teyemmüm, B. 1 ; Ebû Davud, Sünen, Salât, B. 24.

⁶⁰ Bakara, 2/256.

⁶¹ Kehf, 18/29.

⁶² Yunus, 10/99.

⁶³ Şuârâ, 26/3-4.

⁶⁴ Kassâs, 28/56.

⁶⁵ Önkal, Ahmet, Resûlullah'ın İslâm'a Davet Metodu, sh. 144.

⁶⁶ Önkal, Ahmet, Resûlullah'ın İslâm'a Davet Metodu, sh. 145.

⁶⁷ Bakara, 2/185.

⁶⁸ Hacc, 22/78.

⁶⁹ Tâhâ, 20/1-2.

⁷⁰ Bakara, 2/286.

“Allah sizden (yükünüzü) hafifletmek ister. Zira insan zayıf tabiatlıdır.”⁷¹

“Andolsun ki, biz Kur’an’ı düşünmek (ibret ve öğüt almak) için kolaylaştırdık, ibret ve öğüt alan var mı?”⁷²

“Biz Kur’an’ı, ancak takva sahiplerini müjdelemen ve inatçı bir topluluğu onunla uyarman için kolaylaştırdık.”⁷³

Bütün bu âyet-i kerîmeler kolaylık konusunda bizlere ayrı ayrı mesajlar vermekte ve İslâm’ın sağladığı kolaylık ilkesini düşünmeye sevketmektedir. Allah’ın, kullarına kolaylık lutfetmesi sırf merhamet ve şefkati, acıması sebebiyledir. Yoksa istediği kadar ve istediği şeyle kullarını mükellef tutabilirdi. Buhârî (ö. 256/870) Kitâbu’l-İman’ın bir bâbına “Din kolaylıktır” (ed-Dînu yüsrun) adını vererek dindeki kolaylık anlayışını dile getirmektedir.⁷⁴

Hz. Peygamber’in de sözlerinde ve uygulamalarında kolaylık prensibinden hareket ettiğini görmekteyiz. Hz. Peygamber bir nevi kolaylaştırma görevini de yerine getirmekle yükümlüdür.⁷⁵ Hz. Peygamber’in konuyla ilgili

şu hadislerini verebiliriz:

“Gerçekten bu din kolaylıktır. Hiç kimse yoktur ki, din hususunda kendini zorlasın da din ona galebe etmesin. Öyleyse orta yolu takip edin.”⁷⁶ Begavî, (ö. 516/1222) bu hadisin şerhinde şöyle der: “Hadiste, ibâdetle orta yolu tutma ve insanı yıpratıcı şeyleri terketme emri vardır. Çünkü Allah kullarından istirahat etmeksizin gece ve gündüz devamlı olarak kendisine ibâdet etmelerini istemez.”⁷⁷ Hz. Aişe Hz. Peygamber’in bu yönünü çok güzel bir şekilde şöyle anlatır: “Resûlullah iki şey arasında muhayyer bırakıldığında, o şey günah olmadığı sürece mutlaka en kolayını seçerdi. Ama günah olursa, o zaman da bu günahın insanın en uzağı idi.”⁷⁸ Buradan anlıyoruz ki, Hz. Peygamber daima işlerin kolay olanını tercih ederdi. Çünkü Hz. Peygamber’in bu konudaki ilhâm kaynağı “Allah sizin için kolaylık diler, güçlük istemez”⁷⁹ âyeti olmuştur.

Hz. Peygamber ticarete, alış-verişte de kolaylık prensibini devreye sokarak şöyle buyurmuştur: “Sattığında, aldığında, alacağını istediğinde kolaylık gösteren kişiye Allah rahmet etsin.”⁸⁰ “Müşteri olsun, satan olsun her kim kolaylık gösterirse, Allah onu Cennet’e dahil eylesin.”⁸¹ Günümüzde ticarî hayatta insanlar, öngörülen bu kolaylık ilkesini uygulayacak olsalar kendi aralarında zuhur eden pek çok ihtilâf ve problemi kolaylıkla halletmiş olurlar. Böylece karşılıklı olarak aralarında güven, sevgi ve saygı duyguları daha da artmış olur.

Hz. Peygamber’e bir gün biri gelerek “Ey Allah’ın Resûlü filanca bize namaz kıldırırken o kadar uzatıyor ki, sabah namazına gitmekten (âdeta) geri kalıyorum.” dedi. Bu duruma çok kızan Hz. Peygamber, minbere çıkarak şunları söyledi: “Ey insanlar, içinizde müslümanları dinden soğutanlar var. Herhangi biriniz namaz kıldırarak olursa hafif tutsun. Çünkü cemaatin içinde zayıf, yaşlı, iş-güç sahibi olanlar vardır.”⁸²

Başka bir hadiste Hz. Peygamber: “Ben namaza başlarım ve bu namazı uzatmak isterim. Fakat bir çocuk ağlaması iştirim de, annesinin çocuğunun ağlaması sebebiyle çektiği sıkıntıyı bildiğim için namazı kısaltırım.”⁸³ buyurmuştur. Kolaylık konusunda peygamberimizin her yere çerçeve yapılıp asılması gereken şu veciz ve evrensel hadisini de burada zikretmek gerekir: “Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız, müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz.”⁸⁴ Hz. Peygamber’in manası çok net olan bu veciz hadisini kulağımıza küpe yapıp hiç unutmamamız gerekir.

⁷¹ Nisâ, 4/28.

⁷² Kamer, 54/17.

⁷³ Meryem, 19/97.

⁷⁴ Bk. Buhârî, Sahîh, İmân, B. 29; İslâm dininde sevap kazanma yolları çok olduğu gibi, isteyen için sevap kazanmak da kolaydır. Bu da mü’minler için bir avantajdır. Örneğin, yolda rahatsız edici herhangi bir maddenin defedilmesi, (Müslim, Sahîh, Zekât, H. No: 54, 56, İmâret, H. No: 164.) müslüman kardeşine tebessüm edilmesi, (Müslim, Sahîh, Zekât H. No: 144) insanın kendi nefsiyle mücadele ederek şerre düşmekten kendisini alkoymas, (Müslim, Sahîh, Zekât, H. No: 55) hatta kişinin hanımıyla meşrû yoldan aile hayatı yaşaması, (Müslim, Sahîh, Zekât, H. No: 53) her iyiliğin sadaka olarak kabul edilmesi (Müslim, Sahîh, Zekât, H. No: 52) bütün bunların hepsi insana sevap kazandırmaktadır.

⁷⁵ Bk. Şâtübî, Muvâfakât, II, 135-137.

⁷⁶ Buhârî, Sahîh, İmân, B. 29; Nesâî, Sünen, İmân, B. 28; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 514, V, 69.

⁷⁷ Begavî, Şerhu’s-Sünne, II, 470.

⁷⁸ Buhârî, Sahîh, Menâkıb, B. 23; Edeb, B. 80; Müslim, Sahîh, Fedâil, H. No: 20, 77; Ebû Dâvud, Sünen, Edeb, B. 4; Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 22.; Mâlik, Muvatta, Hüsnü’l-Hulk, H. No: 2.

⁷⁹ Bakara, 2/185.

⁸⁰ Buhârî, Sahîh, Buyû, B. 16; İbn Mâce, Sünen, Sadakât, B. 28.

⁸¹ İbn Mâce, Sünen, Ticâret, B. 28.

⁸² Buhârî, Sahîh, Ezân, B. 61, 62, 63; Müslim, Sahîh, Salât, H. No: 182, 183, 184.

⁸³ Buhârî, Sahîh, Ezân, B. 65; Müslim, Sahîh, Salât, H. No: 192; Ebû Dâvud, Sünen, Salât, B. 122; İbn Mâce, Sünen, İkâme, B. 49; Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 205; Hattâbî (ö. 388/998) bu hadisin şerhinde şu görüşe yer verir: “Hadise göre imâm, rukûda iken kendisine başka birisinin tâbi olduğunu hissederse rukûyu uzatıp onu beklemesi câizdir. Çünkü bir insanın bazı dünya işlerine ihtiyaç duyması sebebiyle namazı kısaltması câiz olursa, Allah’ın ibâdetini temin için namazı uzatması da câiz olur, hatta bu daha evlâdır.”)Bk. Hattâbî, Meâlimü’s-Sünen, I, 201).

⁸⁴ Buhârî, Sahîh, İlim, B. 11; Cihâd, B. 164; Müslim, Sahîh, Cihâd, H. No: 6-8; Ebû Dâvud, Sünen, Edeb, B. 17; Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 399, 412.

H. Peygamber'in yanına Necd halkından saçı-başı dağınık bir halde bir adam geldi ve H. Peygamber'e İslâm'ın ne olduğunu sordu. H. Peygamber, İslâm'da, beş vakit namazın, zekâtın ve Ramazan'da oruç tutmanın farz olduğunu, ancak yapmak isteyenler için bunlardan başka nâfilelerin de olduğunu beyân ederek cevap verir. Bunun üzerine adam (farzları kastederek) "Vallahi bundan ne fazla ne eksik bir şey yaparım" diyerek oradan ayrıldı. H. Peygamber de: "Eğer doğru söylüyorsa kurtuldu gitti" buyurdular.⁸⁵ H. Peygamber farz ve vaciplerin dışında nâfile ibâdetlerle de meşgul olmuştur. Bununla beraber yerine ve kişilerin durumlarına göre nâfile ibâdetler yapılmasını teşvik ve tavsiye etmiştir. Çünkü nâfileler kişinin ahiretteki derecesini ve mertebesini yükseltecek olan ibâdetlerdir. Ancak hadisten anlaşılıyor ki, farzları, vacipleri yerine getiren, haramlardan kaçınan, nâfile ibâdet yapmasa da Cennet'e gidecektir. Nâfile ibâdet yapmayan Cennet'e gidemez diye herhangi bir kural söz konusu değildir. Nâfile, ismi üzerinde farz gibi yapılması zorunlu olmayan ibâdetdir. Dolayısıyla başkalarına farz gibi nâfile ibâdetlerin dayatılması, başkalarının zorlanması doğru değildir. Sadece yerine göre teşvik ve tavsiye edilebilir.

H. Peygamber bir gün ashâbıyla mecide otururken bir A'rabî geldi ve kalkıp mescidin bir köşesine bevletmeye başladı. Ashâb-ı kîrâm öfkeyle bağırarak adamı engellemek istediler. Fakat Resûlullah derhal ashâbına müdahale ederek: "Bırakın adamı, görsün işini!" buyurdular ve bevin üzerine bir kova su getirilip dökülmesini emrettiler. Sonra bedeviye yanına çağırarak burasının mescid olduğunu, pisletmenin, kirletmenin doğru olmayacağını, buralarda Allah'ın zikredildiğini, namaz kılındığını, Kur'an okunduğunu güzel bir lisanla anlatarak adamı ikna ettiler. Daha sonra da ashâbına "Sizler zorlaştırıcı olarak değil, kolaylaştırıcı olarak gönderildiniz" buyurarak⁸⁶ onlara gerçek misyonun ne olduğunu hatırlatmış oldu. "H. Peygamber bizzat kolay ve basit davranışın kâmil bir insanda temessülü idi."⁸⁷ O, ümmetine zorluk ve meşakkat olmaması için bazı ameller farz olur düşüncesiyle o tür amelleri işlemekten kaçınmıştır. Örneğin, yatsı namazının geciktirilmesiyle ilgili olarak "ümmetime meşakkat vermeyeceğimi (bilseydim) yatsı namazını gecenin son üçte birine kadar tehir ederdim." buyurmuşlardır.⁸⁸ Ümmetine zorluk olacağını düşünerek visal orucunu yasaklamıştır.⁸⁹ Bu konuda kendisinin özel durumu olduğunu ifade etmiştir.⁹⁰ Yine aynı kayıdan dolayı misvak konusunda "Ümmetime meşakkat olmasaydı her namazda misvak kullanmalarını emrederdim." buyurmuşlardır.⁹¹ H. Peygamber Hacc'ın farz oluşunu açıklayınca bir adam: "Her sene mi ey Allah'ın Resûlü!" diye sordu. Allah'ın elçisi cevap vermedi. Adam sorusunu üç defa tekrarlayınca H. Peygamber: "Evet desem, üzerinize farz olur, yapamazsınız, benim sizi serbest bıraktığım hususlarda siz de beni serbest bırakınız..." buyurdu.⁹² H. Peygamber'in terâvih namazında da aynı tavır içerisinde olduğunu görmekteyiz. O, ramazanda dört gece arka arkaya mescide çıkarak terâvih namazı kıldı. Cemaat gitgide çoğalınca H. Peygamber mescide gitmeyerek evde kıldı. Ertesi gün sabahleyin mescide çıkmayışının sebebini şöyle açıklamıştır: "Gece toplanıldığını gördüm, fakat gece (terâvih) namazı size farz kılınmasından korktuğum için çıkıp sizin yanınıza gelemedim."⁹³ Böylece H. Peygamber, ümmetini hiçbir zaman unutmamış onlara her zaman şefkat ve merhamet kanatlarını açmış kolaylık yolunu takip ve tavsiye etmiştir.

Yukarıda zikrettiğimiz bütün bu nakillerden ve hadislerden hiçbir te'vile ihtiyaç duyulmaksızın kesin ve net olarak anlaşılıyor ki, ibâdetlerde esâs olan zorlaştırmak değil, kolaylaştırmak ve sevdirmektir. İslâm'ın tatbik edilmesinde de bu hususun gözardı edilmemesi gerekir. H. Peygamber, bu istikametteki uygulamasını ümmetine bizzat kendisi göstermiştir. Çünkü O, âlemlere rahmet olarak gönderilmiş bir peygamberdir.⁹⁴ Hadislerinde "Allah beni zorlaştırıcı ve şaşırtıcı olarak değil, aksine muallim ve kolaylaştırıcı olarak gönderdi" buyurarak⁹⁵ bir nevi görevleri arasında kolaylık prensibini uygulama da olduğunu belirtmiş olmaktadır.

H. Peygamber'in tebliğde tedricilik prensibini uygulaması de bir nevi kolaylık ilkesini esâs almasından kaynaklanmaktadır. H. Muaz'ı Yemen'e gönderirken Yemen halkını önce şahâdete, bunu kabul ederlerse beş vakit namaza, bunu da kabul ederlerse zekât vermeye dâvet etmekle emretmiştir.⁹⁶ İnsanların ruhunda psikolojik infîâl uyandırmamak, bilâkis dinin kolaylığını anlatarak ve göstererek psikolojik etki sağlayabilmek için tedrice riâyet ederek kolaylaştırma esasından hareket etmek elzemdir.⁹⁷

⁸⁵ Buhârî, Sahîh, İmân, B. 34; İbn Mâce, Sünen, Keffâret, B. 21.

⁸⁶ Buhârî, Sahîh, Vudû, B. 58; Müslim, Sahîh, Tahâret, H. No: 99-100.

⁸⁷ Abdurrahman Azzâm, Rasûl-i Ekrem'in Örnek Ahlakı, sh. 67.

⁸⁸ Tirmizi, Sünen, Tahâret, B. 18; İbn Mâce, Sünen, Salât, B. 8; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 120; Dârimî, Sünen, Salât, b. 168.

⁸⁹ Buhârî, Sahîh, Savm, B. 50; Visal orucuyla ilgili geniş bilgi için bk. Miras, Kâmil, Tecrid-i Sarîh Tercümesi, VI, 290-292.

⁹⁰ H. Peygamber bu konuda şöyle buyurmuştur: "Ben sizin durumunuzda değilim, Rabbim beni yedirir, içirir." (Bk. Buhârî, Sahîh, Savm, B. 48; Müslim, Sahîh, Savm H. No: 55-61; Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 242). Bu hadiste geçen mananın mecâzî olduğunu söyleyenler olduğu gibi, bu ifâdenin hakikî manada kullanıldığını söyleyen âlimler de vardır. Buradaki durum "Hasâisu'n-Nebi" dediğimiz H. Peygamber'e mahsus hallerdir. Geniş bilgi için bk. Ahatlı, Erdinç, Hasâisu'n-Nebi Mad., Diyanet İslâm Ansk. XV, 277-281.

⁹¹ Buhârî, Sahîh, Cuma, B. 8, Temennâ, B. 9; Müslim, Sahîh, Tahâret, H. No: 42; Ebû Dâvud, Sünen, Tahâret, B. 25; Tirmizi, Sünen, Tahâret, B. 18.

⁹² Bkz. Müslim, Sahîh, Hacc, H. No: 412.

⁹³ Buhârî, Sahîh, Teheccüd, B. 5; Müslim, Sahîh, Salâtü'l-Müsâfirîn, H. No: 177.

⁹⁴ Enbiyâ, 21/107.

⁹⁵ Müslim, Sahîh, Talak, H. No: 29.

⁹⁶ Müslim, Sahîh, İman, H. No: 29; İbn Mâce, Sünen, Zekât, B. 1.

⁹⁷ Önkâl, Ahmed, Resûlullah'ın İslâm'a Davet Metodu, sh. 146.

NETİCE

Dinin doğru anlaşılması noktasında ileri derecede bir cehâlet ve bilgisizliğin egemen olduğu toplumumuzda, bu cehâletin aşılması, ancak sağlam ve doğru bir din anlayışının ikâme edilmesi, örgün ve yaygın din eğitiminin önünde bulunan tabulaşmış tüm engellerin ortadan kaldırılması ve tabii halde insanımızın, dinini doğru kaynaklardan ve ehil kişilerden öğrenmesiyle mümkündür. Aksi takdirde ibâdetlerin âdet, âdetlerin de ibâdet haline dönüşmesi kaçınılmaz olacaktır. Bilgisizliğe dayalı olarak farzları sünnet, sünnetleri farz olarak bilmek, yanlış telakkilere sahip bir ibâdet anlayışına sahip olmak, insana manevî yönden çok şeyler kaybettirir. Özellikle günümüz insanında bu durumu çok açık bir şekilde müşâhede etmemiz mümkündür. Buna bir örnek verecek olursak, cami cemaatinin büyük bir çoğunluğu terâvih namazının farz veya vacip olduğunu bilmektedir. Bunu, yapılacak ufak bir anketle tesbit etmek mümkündür. Bin rekât nafilâ namazın iki rekât sabah namazının farzına bedel olmadığını bilmeyen pek çok insan vardır.

Hız. Peygamber'in ibâdet anlayışında aşırılığa ve zorluğa yer olmayıp, insan fıtratı göz önünde tutularak i'tidâl ve kolaylık anlayışı hâkimdir. İbâdetlerde asıl olan zorlaştırıcı, bıktırıcı, ziyâde edici olmak değil, kolaylıkları uygulamaktır. Çünkü insan psikolojisi genel olarak zor olandan uzaklaşmakta, kolay olana meylenmektedir. Yanlış telakkilerin hâkim olduğu günümüz ortamında i'tidâl ve kolaylık çizgisinden bazı sapmaların ve kaymaların olduğu müşâhede edilmektedir. Cuma ve bayram namazlarına iştirâk edenler arasında dini bilgisi ve yaşantısı zayıf olanların da bulunduğunu düşünerek bu ibâdetlerde gereksiz bazı uzatmaları ve ziyâdelikleri terketmek gerekir. Örneğin Cuma namazında iç ezândan önce bazı yerlerde bazı dua ve âyetlerin okunmasının sünnette yeri olmaması hasebiyle terkedilmesi sünnete daha uygun olacaktır. Yine Cuma günü iç ezânın haddinden fazla uzatılması, aynı şekilde Cuma ve bayram namazlarından önce verilen vaazların vaktinde bitirilmesi, cemaatin sabrının taşırılmaması, usandırıcı ve bıktırıcı hareketlerden kaçınılması gerekir. Beş vakit namazlarda farzlardan önce ihlâsların okunmasının Hz. Peygamber'in uygulamalarında yeri olmadığı için terkedilmesi, namaz sonunda tesbih çekmeden gidenlere anormal gözle bakılmaması, Hz. Peygamber'in "Kolaylaştırın, zorlaştırmayın, müjdeleyin, nefret ettirmeyin" hadisinin ruhuna uygun düşmektedir. Kandil gecelerinde yapılan merâsîmlerin dinde yerinin olmadığı ve bu gecelere mahsus olduğu iddia edilen bazı ibâdetlerin dayanağı olan hadislerin sıhhat durumları araştırılmalı ve bu istikâmette halkımız aydınlatılmalıdır. Çok hızlı kılınacak 10 rekâtlık öğlen namazı yerine tâdil-i erkân üzere sadece dört rekât farzının kılınması daha evlâ ve daha makbuldür. Ya da iş yerlerinde zaman darlığı sebebiyle vakit namazlarının tamamen terkedilmesi yerine sadece farzının kılınması insanı mesuliyetten kurtaracaktır. Bu da kişinin sadece 3-4 dakikasını alacaktır. İleri saat uygulaması yapıldığında bazı yerlerde Cuma namazının kılınmasında bazı sıkıntılar yaşanmaktadır. Bu durumda Cuma namazının tamamen terkedilmesi yerine sadece hutbe dinlenip, farzın ifâ edilmesi yeterli olacaktır.

Somut olarak verdiğimiz bu örneklerde i'tidâl ve kolaylık yolu terkedilerek zorluğun tercih edilmesi durumunda dinî yaşantısı ve bilgisi zayıf olan insanları ibâdetlerden soğutacak ve bıktıracaktır. Hz. Peygamber'in, uygulamalarında, tavsiye ve öğütlerinde öngördüğü i'tidâl ve kolaylık prensibini gözardı etmez ve evrensel mahiyette olan bu ilkeleri günümüz insanına doğru bir şekilde ulaştırırsak dine ve ibâdetlere olan ilgi ve iştirâk daha fazlalaşacağı kanaatindeyiz.

BİBLİYOĞRAFYA

- Abdurrahman Azzâm, **Rasûl-i Ekrem'in Örnek Ahlâkı**, Terc. Hayreddin Karaman, beşinci bsk., Yağmur Yay., İst., 1978.
- Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) **Müsned (I-VI)**, Çağrı Yay., İst., 1982 (Ofset)
- Begavî, Hüseyin b. Mes'ud (ö. 516/1122), **Şerhü's-Sünne, (I-VIII)**, Thk. Ali Muhammed Muavviz ve Adil Ahmed Abdülmevcud, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Birinci bsk., Beyrût, 1992.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail (ö. 256/870), **Sahîh-i Buhârî, (I-VIII)**, Çağrı Yay., İkinci bsk., İst., 1992 (Ofset)
- Cevherî, İsmail b. Hammâd (ö. 393/1003), **es-Sihâh Tâcû'l-Lüğa ve Sihâhü'l-Arabiyye (I-VI)**, Thk. Ahmet Abdülgafûr Attâr, Beyrût, 1979.

- Çelik, Ali, **Kavram ve Mâhiyet Olarak Sünnet ve Bid'at**, Beyan yay., İst., 1997.
- Dârimî, Abdulah b. Abdirrahman (ö. 255/869), **Sünenü'd-Dârimî, (I-II)**, Thk. Es-Seyyid Abdullah Haşim, Pakistan, 1984.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî (ö. 275/888), **Sünen-i Ebî Dâvud (I-V)**, Çağrı Yay., İst., 1981 (Ofset)
- Hattâbî, Hamd b. Muhammed (ö. 388/998) **Meâlimü's-Sünen, (I-IV)**, el-Mektebetü'l-İlmiyye, İkinci bsk., Beyrût, 1981.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh el-Kazvinî (ö. 275/888), **Sünen, (I-II)**, Thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî, Dâru'l-Fikr, trs.
- İbn Manzur, Muhammed b. Mükerrrem, (ö. 711/1311), **Lisanu'l-Arab (I-XV)**, Dâru Sâdır, Üçüncü bsk. Beyrût, 1994.
- İbn Sa'd (ö. 230/844) **Tabâkatü'l-Kübrâ (I-VIII)**, Dâru Sâdır, Beyrût, 1985.
- Malik b. Enes (ö. 179/795) **el-Muvatta**, Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, trs.
- Nesâî, Ahmed b. Şuayb (ö. 303/915) **Sünen (I-IV)**, (Suyûti şerhi ve Sindî'nin haşiyesiyle birlikte) Çağrı Yay., İst., 1981 (Ofset)
- Önkâl, Ahmet, **Resûlullah'ın İslâm'a Davet Metodu**, Hayra Hizmet Vakfı Yay., Konya, 1981.
- Sakallı, Talat, **Hadislerle İslâm'da Hoşgörü ve Kolaylık**, Çağlayan Yay., İzmir, 1996.
- Suyûti, Abdurrahman b. Ebî Bekr (ö. 911/1505), **Câmiu's-Sağîr (I-III)**, Thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş, Dimeşk, 1996.
- Şâtîbî, İbrahim b. Musa (ö. 790/1388) **el-Muvâfakât, (I-IV)**, Terc. Mehmed Erdoğan, İz. Yay., İst., 1990.
- Tirmizi, Muhammed b. İsâ (ö. 279/892) **Sünenü't-Tirmizi (I-V)**, Thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Muhammed Fuâd Abdülbâkî, İbrahim Adve Avad, Kâhire, 1938.
- Yazır, Elmalılı Hamdi, **Hak Dini Kur'an Dili (I-IX)**, Eser Kitabevi, İst., 1971.
- Yusuf el-Kardâvî, **İbâdet**, Terc. Hüsâmettin Cemâl, Muvahhit Yay., Trabzon, 1986.